

TEFSİRE GİRİŞ*

Reşit RIZA**
Çev. Yusuf İŞİCİK***

Kur'an'ı Tefsir Etmenin Ciddiyet Ve Zorluğu

Kur'an tefsiri hakkında söz etmek kolay değildir. Duruma göre bu, dünyada en zor ve en mühim iştir. Ama zor olan her şey terk edilmez; bundan dolayı, insanların tefsir'i ve tefsir tahsil etmeyi bırakmaları doğru değildir. Bu zorluğun birçok sebepleri vardır ve en önemlisi şudur:

Kur'an, mahiyet ve künhü kavranamayan ilâhî kattan, Peygamberlerin En Büyüğünün (s.a.s) kalbine inmiş bulunan semavî bir sözdür. Yüce bilgiler ve üstün konular ihtiva etmektedir. Bunlara, ancak temiz nefisler ve arınmış akıllar muttali olabilir. Kur'an'ı öğrenmek isteyen kişi ve araştırmacı, kendisini, ilâhî kattan gelen ve onu ta yürekten saran bir korku ve heybet karşısında hisseder. Bu hal, kendisiyle muradı arasında bir engel gibi durur. Fakat Allah Teâlâ, kelamını anlamamızı ve ona akıl erdirmemizi emretmek suretiyle bu işi bize kolaylaştırmıştır. Şöyle ki O (c.c.), kitabını ancak aydınlatmak, doğruya ulaştırmak, kendi hüküm ve yasalarını insanlara açıklamak üzere göndermiştir. Bu ise Kur'an insanlar tarafından anlaşıl-madan olmaz.

Bizim idealimizde tefsir, Kur'an'ın, insanları, dünya ve âhiret saadetine ulaştır-an bir din olarak anlaşılmasıdır. Tefsirden en büyük gaye budur; bunun ötesin-deki diğer konular ise ona tabidir ve onu öğrenmede birer araçtır.

Başlıca Tefsir Türleri ve Ekolleri

Tefsirin çeşitli türleri ve şekilleri vardır:

* Menar Tefsiri yazarı Merhum Muhammed Reşid Rıza'nın, Üstadı Muhammed Abduh'un derslerinde tuttuğu notlardan kaleme aldığı mukaddimedir. R. Rıza'nın birkaç ara ve takdim cümlesi hâric, ay-nen tercüme edilerek, bazı dipnotlar ilâve edilmiş ve başlıklar konmuştur (Mütercim).

** Abduh'un meşhur öğrencilerinden olan Reşit Rıza, 1865 yılında Lübnan'da doğdu. Hocasının ve kendisinin fikirlerini yaymak üzere Mısır'da el-Menar dergisini çıkardı. 1935'de öldü (mütercim).

*** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-mail: yisi-cik@hotmail.com

1. Kur'an'ın *üslûp* ve manalarının ve ihtiva ettiği *belagat* nevilerinin, ilâhî kelâmın diğer sözlere olan üstünlük ve farklılığının bilinmesi amacıyla incelenmesidir. Tefsirde Zemahşerî bu yolda yürümüş, ayrıca kitabında daha başka konulara da temas etmiştir. O'nun bu metodundan hareketle eser yazan başkaları da vardır.

2. Kur'an'ın *îrab* (*dilbilgisi*) yönünden incelenmesi: Bir kısım âlimler, bu konuya önem vererek, Kur'an lâfızlarının muhtemel birçok irab vecihlerini, oldukça geniş bir şekilde incelemişlerdir.

3. *Kur'an Kıssaları*'na önem veren tefsirler: Bir kısım âlimler de bu yolda yürüyerek, Kur'an kıssalarına, tarih kitaplarında ve İsrailî kaynaklarda bulduklarını ilâve ederek Kur'an kıssalarını kabartmışlardır. Onlar bu konuda Tevrat, İncil ve Ehl-i Kitap'ça muteber diğer kitaplara dayanmakla kalmamışlar, yaş-kuru, şeriata uyar-uymaz demeden, onlardan ne duydularsa nakletmişlerdir.

4. Kur'an'ın *ğarîb* lâfızlarını açıklayan tefsirler.¹

5. İbadetler ve muamelât konusundaki şer'î hükümleri ele alan ve bunlardan hükümler çıkaran *ahkâm tefsirleri*: Bazı âlimler sırf ahkâm ayetlerini toplamış ve tefsir etmişlerdir. Bunların en meşhuru, Ebu Bekr İbnu'l-Arabî'dir. Ayrıca, fıkıh kültürü ağır basan her müfessir, ibâdât ve muamelâta dair ahkâm ayetlerinin tefsirine, diğer ayetlerin tefsirinden daha çok önem vermiştir.

6. İnanç esaslarını açıklayan, sapık mezheplere ve *karşı görüşlere susturucu cevaplar veren tefsirler*: İmam Fahrüddîn er-Râzî, tefsirinde bu konuya büyük itina göstermiştir.

7. *Vaaz ve irşat tefsirleri*: Bu hususa düşkün olan müellifler, Kur'an'ın vaaz ve irşat esaslarına, âbid ve mutasavvıfların hikâyelerini karıştırmışlar ve bu konuda yer yer Kur'an'ın ortaya koyduğu fazilet ve âdâb sınırlarını aşmışlardır.

8. *İşârî tefsirler*: Bu konuda insanlar (*müellifler*), Bâtınîlerin sözleriyle sûfilerinkini birbirine karıştırmışlardır. Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbn Arabî'nin olduğu söylenen tefsir böyledir. Aslında bu kitap, meşhur Bâtinî Kaşânî'nindir.² Eserde, Allah'ın dininin ve aziz kitabının münezzeh olduğuna dair birtakım görüşler vardır.

İmdi, görüyorsun ki, bu amaçlardan sadece birine dalarak (*ve diğerlerini göz ardı etmek*), çoğu kimseleri, Allah'ın kitabından gözetilen maksattan uzaklaştır-

¹ Ğarîbu'l-Kur'ân demek, Kur'an'da mevcut olup tanınmayan, kapalı, anlaşılması müşkil kelimeler demektir. Bu kelimelerin tanınmayışları, müşkil ve kapalı oluşları, Arapçaya vukûfiyeti olan ilk dönem neslinin tümü için değil, bir kısmı için söz konusudur ve bunun da bazı sebepleri vardır. Meselâ, söz konusu kelimelerin, tüm Arap kabilelerince değil de, sadece bir veya birkısımınca kullanılan bölgesel kelimeler olmaları yahut diğer dillerden vaktiyle Arap diline girerek Arapçalaşan bir kısım kelimelerin Arapların tümünce manâlarının bilinmemesi, bu sebeplerin başlıcalarıdır. İşbu kelimeler, Arap dilinin kaynağı ve divanı (kütüğü,) olan cahiliye şiiri ve diğer bilgi kaynaklarına dayanılarak, müstakil kitaplarda ve alelumum bütün tefsirlerde izah edilmiştir (Mütercim).

² Söz konusu eserinde vahdet-i vücud nazariyesini esas almasına ve hattâ Bâtinîliğe oldukça yakın görüşler serdetmesine rağmen Abdürrezzâk el-Kâşânî'nin Bâtiniyye'den olduğunu söylemek güçtür. Çünkü Kâşânî, züht ve takvasıyla bilinen bir sûfidir. Ayrıca, Bâtinîler, Kur'an'ı Kerim'in zahirî manasını inkâr eder ve "murat, yalnız bâtinî manâdır" derler. Hâlbuki Kâşânî bu görüşte değildir. O, tefsirinin mukaddimesinde, Kur'an'ın, kast olunan ilk ve kaçınılmaz manâsının zahir manâ olduğunu ifade etmiştir. Anlaşılan, Kâşânî, müfessirlerin, eserlerinde bâtinî cihet üzerinde durmalarından müteessir olarak bu eserini telif etmiştir. (Bkz. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, III, 68) (Mütercim).

makta ve onları, Kur'an'ın hakikî manasını unutturacak yollara götürmektedir. Bundan dolayıdır ki biz, tefsir deyince, yukarıda sözünü ettiğimiz şeyi kastediyoruz; yani tefsir, şu dünya hayatında insanların işlerini yoluna koyacak ve onları âhirette mesut edecek hususları açıklayacak tarzda Kur'an-ı Kerîm'i bir din ve Allah'ın âlemlere gönderdiği bir hidayet rehberi olarak anlamaktır. Manânın tahammül edebildiği ölçüde belagat yönlerinin açıklanması, Kur'an'ın fesahat ve belagatine yaraşır tarzda -yani müşkil olarak görülen meselelerin zuhurunda olduğu gibi, ihtiyaç duyulduğunda- irabının incelenmesi de elbette ki tefsirin peşinden yürüyecek çalışmalardır. Biz de zaman zaman nahiv ilminin kendine has ıstılahî ifadelerine dalmadan Kur'an ayetlerinin iraplarına işaret edeceğiz. Yine bunu, Kur'an'ın bazı belagat incelikleri veya usûl kaideleri konusunda da yapacağız. Tâ ki ilmî ıstılahlar okuyucuyu Kur'an'ın manasından ve Allanın kitabından ibret almaktan alıkoymasın ve uzaklaştırmasın.

Tefsire Olan İhtiyaç

Günümüzde bazı kimseler şöyle diyebilmektedirler: *“Kur'an'ın tefsir ve tetkikine ihtiyaç yoktur. Zira önceki imamlar, Kitap ve Sünnet'i inceleyip bunlardan hükümler çıkarmışlardır. Binaenaleyh, bize, sadece onların kitaplarına bakmak ve onlarla yetinmek düşer.”*

Evet, bazıları bu iddiayı ileri sürmektedirler!

Eğer bu iddia doğru olursa, tefsir tahsil eden, abesle uğraşır ve tefsir yüzünden vaktini boşa götürüyor demektir. Bu söz, *-görünürde fıkıhın önem ve şanını yükseltse de-* Peygamber (S)'den son mümine kadarki icmâa aykırıdır. Ben, bir Müslüman nasıl böyle düşünebiliyor bilemiyorum.

İstılahta fıkıh diye bilinen amelî hükümler, Kur'an-ı Kerîm'de en az bulunan hükümlerdir. Hâlbuki Kur'an'da mevcut ahlâk eğitimi, ruhî saadet ve ruhun cehalet çukurundan marifetin zirvesine yükseltilmesi ve onun içtimaî hayat yoluna irşat edilmesi gibi esaslara gelince, bunlardan Allaha ve âhiret gününe iman eden hiç kimse müstağni kalamaz ve bunların gerçek fıkıh içerisinde yer almaları, öncelikle gereklidir. Ve bu irşatlar yalnızca Kur'an'da ve bir de O'nu kaynak alan kitaplarda mevcuttur. Meselâ, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*'de, ahlâk eğitimiyle ilgili büyük umdeler bulunmaktadır. Ancak kendisini tanıyan nefisler üzerindeki hâkimiyeti ve onu hakkıyla tilâvet edenlerin kalplerine tesiri hususunda hiçbir söz, Kur'an'la boy ölçüşecek durumda değildir. Diğer taraftan, onun hikmet ve marifetlerinden çoğunun üzerinden örtüler açılmamış ve bunları ne bir bilgin ne de bir imam açıklamamıştır. Din büyükleri (*imamlar*) demişlerdir ki:

“Kur'an, beşerin her ferdine karşı kıyamete dek hüccet olarak kalacaktır.”

*“Kur'an hem senin için hüccettir; hem de sana karşı hüccettir”*³ hadisi bunun delillerindedir. Bu ise ancak O'nu anlamak, hikmet ve hükümlerini kavramakla olur.

³ Müslim, “Kitabü't-Tahâre”, 1.

Kur'an'ın Hitap Üslûbu ve Her Seviyede Anlaşılması Gerektiği

Allah Teâlâ Kur'an'la vahyin inişi sırasındaki insanlara hitap etmiştir; fakat bu hitap, onların şahıslarına has olarak değil, fakat onların insan türünün üyeleri olmaları itibarıyledir. Öyle ki, Kur'an insan türünün sapıklığa duçar olabileceği için inmiştir.

Allah Teâlâ: *“Ey insanlar, Rabbinizden korkun!”* buyuruyor. Bunu biz anlamağa teşebbüs etmeyip onu sadece inceleyenlerin görüşleriyle yetinmemiz durumunda Allah'ın bizden razı olacağı düşünülebilir mi? Asla! Başkalarının Kur'an hakkındaki görüşlerini öğrenmemizin gerekliliğine dair bize, Allaktan ne mücmel ne mufassal hiç bir vahiy (*emir*) gelmemiştir. Âlim olsun câhil olsun, her insanın gücü nispetinde Kitab'ın ayetlerini anlaması kendisine vaciptir.

“Kurtuluşa ermişlerdir o müminler ki, namazlarında huşûlu (saygılı) durlar. Onlar, boş şeylerden yüz çevirirler. Zekâtı verirler. Ve onlar, eşleri ve cariyelerinden başka (her şeyden) ırzlarını korurlar; çünkü ancak böyle yaparlarsa kınanmazlar. Ama bunun ötesine gitmek isteyenler olursa, işte onlar haddi aşanlardır. Ve (o müminler), emanet ve ahütlerine riayet ederler. Namazlarını korurlar. İşte, vâris olacaklar onlardır. Onlar Firdavs'e vâris olacaklar ve orada ebedî kalacaklardır.”⁴

İmdi, halktan herhangi biri için bu ayetlerin zahirinin ifade ettiği manâ kâfidir. O kimse anlar ki ayetlerde özellikleri sayılan kimseler, Allah katında kurtuluşa ve murada erenlerdir. Onun, bu vasıflardan, huşuun, boş ve faydasız şeylerden yüz çevirip dünya ve âhirette faydalı olacak şeylere yönelmenin, zekâtın, ahde vefa ve doğru sözlülüğün, kötülük ve fuhşiyattan uzak durmanın ne demek olduğunu bilmesi ve bu sıfatlardan uzaklaşarak bunların aksi yollara giden kimselerin de Allanın hudutlarını aşmış olduklarını ve O'nun gazabına maruz kalacaklarını bilmesi kâfidir. Bu manâları hangi tabakadan ve hangi milletten olursa olsun her mümin kolayca anlar. Herkesin, Kur'an'dan, kendisini hayra çekecek ve şerden uzaklaştıracak kadarını elde etmesi imkân dâhilindedir. Çünkü Allah Teâlâ, bizim içinde bulunduğumuz kusur ve zaafı bilerek bu Kur'an'ı bizi doğru yola iletsin diye indirmiştir. Kur'an'ı anlamada bundan ileri bir derece vardır ki, bu *farz-ı kifâye*'dir.

Tefsirin Mertebeleri Ve Şartları

Tefsirin birtakım mertebeleri vardır. Bunun ilki ve en alt seviyede olanı, kalbe Allah'ın büyüklüğünü ve her türlü kusurdan münezze olduğunu sindirecek ve nefsi kötülükten hayra yöneltecek olan hususları kısaca açıklamaktır. Bizim, “herkes için mümkün ve müyesserdir” dediğimiz tefsir türü işte budur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *“Andolsun biz, Kur'an'ı öğüt alınsın diye kolaylaştırdık. Yok mu öğüt alan?”⁵*

Tefsirin en üst mertebesine gelince, bunun tam olarak gerçekleşebilmesi için birtakım şartlar gerekir ki bunlar:

⁴ Mü'minun 23/1-11.

⁵ Kamer 54/18.

1. Kur'an'ı Kerim'de geçen müfredatın (*kelimelerin*) hakikî manâlarını kavramak: Tefsirci, falanın veya filanın dediği ve anladığı ile yetinmeyerek, lâfızların manâlarını, dilcilerin kullanışlarından hareketle araştırmalı-tahkik etmelidir. Çünkü birçok lâfız, Kur'an'ın indiği dönemde birtakım manâlarda kullanıldığı halde, bir müddet veya uzun bir zaman sonra başka manâlar kazanmışlardır. Meselâ 'te'vil' sözü böyledir. Bu kelime, (sonradan) *mutlak veya husûsî şekliyle tefsir* anlamında meşhur olmuştur. Hâlbuki Kur'an'da başka manalarda geçmiştir. Mesela, şu ayette olduğu gibi:

*"Onlar ille de onun tevilini (haber verdiği gerçeklerin vukuunu) mu gözetiyorlar? Onun tevilî geldiği (bildirdiği haberlerin vuku bulduğu) gün, önceden onu unutmış olanlar diyecekler ki: 'Doğrusu, Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler'."*⁶

Tam manâsıyla doğru anlayışa ulaşmak isteyen kimsenin, İslâm literatüründe sonradan çıkmış terimleri iyi araştırması gerekir ki, bunlarla Kur'an'da geçenleri birbirinden ayırt edebilsin. Birçok kez müfessirler, Kur'an'da geçen kelimeleri, ilk üç asırdan sonra literatürde ortaya çıkan ıstılahlarla tefsir ederler. Bundan dolayı, araştırmacının, Kur'an'ı, indiği dönemde kullanılan manalarıyla tefsir etmesi gerekir. Bir lâfzın manasını, onun, Kur'an'daki çeşitli kullanılışlarını bir araya getirip bakmak suretiyle yine Kur'an'dan anlamak en güzeldir. Bazen bir kelime, çeşitli yerlerde çeşitli manâlarda geçer. Mesela, *hidayet* ve diğer bazı kelimeler böyledir. Müfessir, söz konusu kelimenin, ayetin umûmî anlamıyla nasıl uyduğunu tahkik etmeli, müteaddit manâları içerisinde istenilen manâyı ayırt etmelidir. Âlimler şöyle demişlerdir:

Kur'an kendi kendisini tefsir eder. Bir lâfzın hakikî manâsına delâlet eden en üstün karîne, onun, sözün siyakına-bağlamına uyması, mananın geneliyle uyum sağlaması ve Kur'an'ın umûmî amaçlarıyla kaynaşmasıdır.

2. Üslûp (*belagat*) ilmine vukûfiyet: Müfessirin, Kur'an'ın yüksek üslûbunu anlayabilmesi için, bu ilme dair bilgisinin olması gerekir. Bu ise belîğ (*üslûp sahibi*) sözleri sürekli okumak, onlarla hemdem olmak, onların güzellik ve inceliklerine nüfuz etmek ve sahibinin bu sözlerle ne kastettiğine dikkat etmek ile olur. Gerçi bizim, Allah Teâlâ'nın muradını tam manâsıyla anlayacak bir seviyeye ulaşmamız mümkün değildir; fakat Kur'an'ı Kerim'den bizi hidayete ulaştıracak kadarını, gücümüz nispetinde anlamamız mümkündür. Bu hususta *îrab (dilbilgisi)* ve *üslûp (meânî ve beyan)* ilimlerine ihtiyaç vardır. Fakat sırf bu ilimleri ve bunların meselelerini bilmek, hüküm ve kurallarını bellemek ile de amaç hâsıl olmaz. Arapça kitaplarında görüyorsunuz ki Arapların, henüz Arap dilinin kaideleri konulmadan önce de düzgün ve kaidelere uygun konuşuyorlardı. Zannediyor musunuz ki bu onlarda doğuştandı! Hayır. Fakat bu, duymak, taklit ve tatbik etmek ile kazanılmış bir melekedir. Bundan dolayıdır ki Arap nesli, acemlerle karıştıktan sonra kendi dillerine karşı yabancıardan daha çok yabancılaşmışlardır. Şayet bu onlarda doğuştan olsaydı, hicretten sonraki elli yıl içerisinde bu melekeyi yitirirler miydi?

3. İnsanlığı ve insanlık tarihini çeşitli yönleriyle tanımak (*Tarih ve Antropoloji*): Allah Teâlâ bu kitabı, kitapların sonuncusu olarak indirmiş ve onda, diğerlerin-

⁶ A'râf 7/53.

de açıklamadıklarını açıklamıştır. İnsanlığın birçok karakter ve durumlarını, insanlık hakkındaki ilâhî kanunları beyan etmiş, ümmetlerin en güzel kıssalarını ve kendileriyle ilgili ilâhî kanuna uygun olan yaşayışlarını nakletmiştir. Binaenaleyh bu ilâhî kitabı inceleyen kimsenin, beşeriyetin çeşitli dönemlerdeki ahvâlini, bu ahvâlin kuvvet ve zaafını, yükselme ve gerileme, ilim ve cehalet, iman ve küfür gibi muhtelif değişiklere uğramasının menşe' ve sebeplerini bilmesi zarurîdir. Yine, çeşitli yönleri ile âlemi tanıması gerekir. Bunun için de birçok ilimlere ihtiyacı vardır. Bunların en önemlisi, çeşitli bölümleriyle tarih ilmidir. Ben, bir kimsenin, "*İnsanlar tek bir ümmet idi. Allah, müjdecî ve uyarıcılar olarak peygamberleri gönderdi. Anlaşmazlığa düştükleri konularda insanlar arasında hükümsinler diye o peygamberlerle beraber, içlerinde gerçekleri taşıyan Kitaplar gönderdi*"⁷ ayetini, beşeriyetin ahvâlini, önce nasıl bir iken sonradan parçalandıklarını, önceki birliklerinin ne demek olduğunu, bunun kendilerine faydalı mı zararlı mı olduğunu, peygamberlerin gönderilmelerinin onlar üzerinde ne gibi tesirler meydana getirdiğini bilmeden, nasıl tefsir edebileceğini düşünemiyorum.

Kur'an-ı Kerim, milletlerden, ilâhî kanunlardan, göklerde ve yerde, dışta ve içte (*obje ve süje'de*) bulunan ayetlerden kısa kısa bahsetmektedir. Bu kısa ve serî bahisler, belli ki, ilmi her şeyi kuşatmış olan'dan sâdir olmuştur. Kur'an bize, bu kısa bahisleri, bizim, yücelme ve gelişmemizi temin edecek şekilde genişletmemiz için düşünmemizi ve yeryüzünde inceleme yapmamızı emrediyor. Şayet biz, varlık hakkındaki bilgilerin zâhirleriyle yetinecek olursak, bir kitabın içindeki bilgi ve hikmetlere değil de, cildinin rengine bakmakla yetinen kimsenin durumuna düşmüş oluruz.

4. İlim: İlim, bütün insanlığı, Kur'an'la hidayete ulaştıracaktır. Binaenaleyh, Kur'an'ı tefsir etme gibi bir *farz-ı kifâyeyi* üzerine almış olan müfessirin, Arapların ve diğer insanların Peygamber S. devrindeki durumlarını bilmesi gerekir. Çünkü Kur'an, bütün insanların mutsuzluk ve sapıklık içinde olduğunu, Hz. Peygamber'in onları bu bahtı karalık ve dalâletten kurtarmak için gönderildiğini ilan etmektedir. Müfessir, insanların o günkü ahvâlini ve içerisinde buldukları durumu bilmiyorsa, ayetlerin eleştirdiği o kötü âdet ve yaşayışları, gerçek yüzüyle veya ona yakın bir tarzda nasıl anlayacaktır? Din bilginleri ve savunucuları olan Kur'an âlimleri, başkalarını taklit ederek: "*İnsanlar yanlış yoldaydılar; Kur'an onların bâtıllarını çürütmüştür*" gibi basit ve yetersiz sözlerle mi yetineceklerdir? Böyle olmaz!

Şimdi ben diyorum ki: Hz. Ömer (ra) şöyle demiştir: "*Cahiliyeyi bilmeyen ve sadece İslâm içre yetişen insanların gününde, bir gün olup İslâm taş taş yıkılacaktır.*"

Bununla kastedilen şudur ki İslâmî muhitte büyüyüp de insanların İslâm öncesi durumlarını bilmeyen kimseler, İslâm hidayetinin tesirini ve Allanın, insanlığın ahvâlini İslâm'la değiştirme ve karanlıklardan nura çıkarmadaki inayetini takdir edemezler. Böyle kimseler İslâm'ın lalettayin bir şey olduğunu zannederler. Nitekim temizlik ve nîmetler içerisinde doğup büyümüş bazı kimseleri görürsün; temizlik, misvak gibi hususlarda dînî emirlerin şiddet ve titizliğini manâsız bulurlar; çünkü temizlik zâten onlarca hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. Ancak onlar, eğer

⁷ Bakara 2/213.

bu durumu diğer insan sınıfları üzerinde bir deneyecek ve gözlemleyecek olsalar, bu emirlerdeki hikmeti kavrar ve söz konusu âdabın tesirinin nereden, geldiğini anlarlar.

5. Peygamber (sav)'in ve Ashabının (ra) hayatlarını ve onların dinî olsun dünyevî olsun tüm işlerdeki bilgi, iş ve davranışlarını bilmek.

Tefsir Yapmanın Amacı ve Müslümanların Tefsir Anlayışlarına Genel Bir Bakış

Yukarıdan beri anlattıklarımızdan, tefsirin iki kısımdan ibaret olduğu anlaşılmıştır:

a. Allah'tan ve Allanın Kitabından insanı uzaklaştıran, kuru tefsir. Bu tefsirden maksat, kelimelerin tahlilini ve cümlelerin irabını yapmak, bu ibarelerle nelerin kastedildiğini açıklamak ve edebî inceliklerine işaretlerde bulunmaktır. Buna, tefsir adını vermek bile doğru değildir. Bu ancak, nahiv ve meânî gibi ilimler üzerine yapılan bir inceleme ve alıştırma dır.

b. "İnsanlar üzerine farz-i kifâyedir" dediğimiz, gerekli vasıta ve şartları, gayeye ulaşmak için kullanan tefsir kısmına gelince, bundan müfessirin gayesi, İlâhî Kelâm'dan ne kastedildiğini, inanç esasları ve ahkâmdaki teşrî (*yasama*) hikmetinin ne olduğunu, ruhları cezbedecek ve gönülleri ilâhî sözde mündemiç amel ve hidayete götürecektir tarzda anlamaktır. Ki böylelikle, Kur'an'ın özelliği olan "*Huden ve rahmeten*: Hidayet ve rahmet olarak" sözünün manâsı gerçekleşir. Tefsirle ilgili tüm şartların ve bütün ilim ve branşların ötesindeki hakîkî amaç *Kur'an'la hidayete ermektir*. İşte, benim, tefsir okumak (*ve okutmak*) tan gözettiğim ilk gaye budur.

Bugün, Irak'tan Marakeş'e kadar Arapça konuşan milletlerin, kendi dilleri olan hakîkî Arapça konusundaki durumları, Araplar içinde yaşayıp da dillerine birtakım Arapça kelimeler girmiş olan acem milletlerinin durumları gibidir. Bu kavimlerin, tefsire ve Kur'an'ı anlamağa olan ihtiyaçları, ilk Müslümanların, bilhassa tefsire şiddetle ihtiyaç hissedilmesi üzerine tefsirin yazılmağa başladığı hicrî üçüncü asır Müslümanlarının ihtiyaçlarından daha şiddetlidir. Şüphesiz ki, şu geri kalmışlığımız devam ettiği sürece, bizden sonrakilerin bu alandaki ihtiyaçları daha da şiddetli olacaktır. Ancak Allah Teâlâ bize, dilimizi (*Arapçayı*) ve dinimizi ihyâ etme uyanışını nasip ve müyesser ederse, o takdirde bizden sonrakilerin durumu, bizden daha iyi olacaktır.

Dün ve bugün, asırlardır Müslümanların tefsir anlayışları, bazı âlimlerin, tefsir kitaplarında mevcut, birbirleriyle çelişkili görüşlerini öğrenmekten ibaret sayılmıştır.⁸

⁸ Ki Kur'an bu çelişkilerden münezzehtir. Nitekim Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "Eğer o, Allaha başka-
sından gelseydi, onlar, onda bir sürü ihtilâf (çelişki, tutarsızlık) bulurlardı (Nisa 4/81)."

Tefsirdeki ihtilâflar, tezâd (çelişki) ve tenevvu' (çeşni) ihtilâfı olmak üzere başlıca iki kısma ayrılır. Daha çok seleften nakledilen ibarelerde rastladığımız tenevvu' ihtilâfı, gerçekte bir ihtilâf olmayıp bir konunun muhtelif selef âlimlerince çeşitli açılardan ele alınmasından ibarettir. Ki genellikle Kur'an lâfızlarının, işaret edilen bu muhtelif, fakat birbirleriyle çelişki arz etmeyen manâların hepsine ihtimâlleri vardır. Meselâ: "Sonra biz, kullarımızdan seçtiklerimizi Kitab'a mirasçı kıldık. Artık onlardan kimi kendisine zulmeden, kimi orta giden (muktesit) ve kimi de hayırlarda öne geçen oldu (Fâtır 35/32)." ayetinin tefsiri-

Keşke tefsir kitaplarını mütâlâya önem verenler, önce Kur'an'ın manâsını kendi zihinlerinde bir istikrara kavuştursalar, sonra da bunu insanlara arz etselerdi! Fakat ne yazık ki onlar, bunu bir türlü yapmadılar. Onlar ancak, çok iyi bildiklerini başkalarına övünerek göstermek için sanat peşindedirler. Bunu tahsil etmekteki amaçları, rakipleriyle münâkaşa ve münazara etmektir. Bu branşta ortaya koyabildikleri üstünlükleri, sadece söz (*görüş*) çoğaltmak, garip te'vil tarzları icat etmek ve Kur'an'ın amaçları dışında ilginç şeyler ortaya koymaktan öteye geçmemektedir.

Hâlbuki Allah Teâlâ, bize kıyamet gününde, insanların görüşlerini ve onların anladıklarını değil, ancak, bizim irşadımız ve hidayetimiz için indirdiği kitabını ve resulünün, Kur'an'ı açıklayan Sünnetini soracaktır.⁹

Bize soracak:

—Size risaleti tebliğ ettim mi? Tebliğ ettiklerim üzerinde iyi düşündünüz mü? Size emr ve nehy ettiğim şeylere aklınızı erdirdiniz mi? Kur'an'ın irşadını göre amel ettiniz mi? Peygamber'in yoluyla hidayeti bulup Sünnet'ine tabî oldunuz mu?

Ne şaşılacak haldeyiz? Bu sorularla karşılaşacağımızı biliyoruz; buna rağmen Kur'an'dan ve hidayetinden yüz çevirmişiz! Hayret doğrusu bu büyük gaflete!

Bugün Kur'an hakkındaki bilgimiz, Allah Teâlâ hakkındaki bilgimiz gibidir. Ailelerimizde, bebeklere, Cenâb-ı Hak'la ilgili olarak telkîn edilen ilk şey Allah (cc) ismidir. Çocuk onu, "Vallahi şöyle yaptım.", "Vallahi billahi ben yapmadım." gibi birtakım yalan yeminlerle öğreniyor. Çocuğun, Kur'an hakkındaki ilk bilgileri de böyledir. Çevresindeki insanlardan, sadece onun Allah Kelâmı olduğunu işitir fakat bunun manâsını bilmez. Sonra, Kur'an'ın büyüklüğü ve ona hürmet olarak da

→

rinde geçen "kendisine zulmeden", "orta giden" ve "hayırlarda öne geçen" tabirleriyle ilgili çeşitli tefsirleri bu konuda Örnek gösterebiliriz. Şöyle ki:

Seleften kimi: "Hayırlarda öne geçen: namazı ilk vaktinde kılan; Orta giden: namazı vakti içerisinde; kendisine zulmeden de: ikindi namazını güneşin batmasına yakın vakte kadar geciktiren kimsedir." derken kimi de şöyle demiştir: "Hayırlarda öne geçen: farz olan zekâtla birlikte müstehap bütün sadakaları veren; Orta giden: farz olan zekâtı veren ve faizden kaçınan; Kendine zulmeden: ribâ yiyen ve zekât vermeyen kimsedir." Daha başka tefsirler de yapılmıştır.

Görüldüğü üzere bu izahlar, çeşitli ibadetler üzerinde misal kabilinden yapılmış tefsir ve izahlardır. Bunların birbirleriyle çelişkileri söz konusu değildir. Çünkü kendisine zulmeden söz -vacipleri ihmal ve zayıf edip haramları ihlâl eden anlamına şâmilidir. Orta Giden (*muktesit*) sözü, vacipleri yerine getirip, haramlardan kaçınan anlamını kapsar. Hayırlarda öne geçen: Vâciplerle beraber nafileleri de yaparak mukarrabûn zümresine giren manâsını içerir. Bu tür ihtilâfları birçok kimse, birbirinden farklı muhtelif görüşler zannederek, bunları kitaplarında, sözlerinde nakletmiş durmuşlardır.

Tefsirde göze çarpan *t e z a d* ihtilâflarına gelince, bunlar, peşinen belli bir fikre inanıp, Allanın Kelâmını kendi fikirleri istikametinde, herhangi bir delile dayanmaksızın te'vile tâbi tutanlar tarafından ortaya atılmış, birbirleriyle çelişkili görüşlerdir. Bunlar daha çok bid'at ehli fırkaların tefsirlerinde göze çarpar. Meselâ, Kaderiyye, Mürcie, Müşebbihe, Şia, Mutezile ve bazı Sûfiyye tarafından yazılmış tefsirlerde, bu nevi ihtilâflara çok miktarda rastlamak mümkündür.

Diğer taraftan, zayıf ve İsrailî rivayetlerin yol açtığı ve dinde hiçbir faydası olmayan, üstelik insanları hurafelerle oyalayan ihtilâflar da, bu konuda önemli bir yekûn teşkil eder.

Tefsirdeki ihtilâflar, işte, bütün bu hususlar göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Ayrıca, kitabında tefsir ihtilâflarına yer verecek kimsenin (*müfessirin*), ihtilâfları naklederken, birtakım kural ve usullere riayet etmesi de gerekir. Bu kurallar, ilgili kaynaklarda ele alınmıştır. Bkz., İbn Teymiyye, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsir*, Dr. Adnan Zerzûr Neşri, Beyrut 1971, s. 38, 43-44, 56, 81-82, 100-102. (Mütercim).

⁹ "Biz sana zikri (ilahi mesajı-Kur'an'ı) indirdik ki, insanlara ne indirildiğini beyan edesin (Nahl 16/44)."

etrafında gördüğü Müslümanların Kur'an'a hürmet ve tazim anlayışlarını öğrenir. Bu da çocukta iki şekilde oluşur:

1. "Falanca ayet bir kâğıda yazılarak suyu içilse, hasta iyi olur. Yanında Kur'an taşıyan kimseye, ne cin ne şeytan yaklaşılamaz ve şu hususlarda berekete nail olur." gibi, âlimlerden çok, halk arasında meşhur olmuş birtakım inançlar.

Bu anlayışların doğru olup olmadığı bir tarafa, şunu ifade etmek istiyorum ki; bu tür şeyler, Kur'an'a karşı büyük bir tazimdir; fakat bu, (*inanç noktasından*) söz konusu menfaat ve faydaları elde etmek için bazı kabirlerden alınan toprağa tazim göstermek kabilinden bir şeydir. Yine, içerisinde bazı putperest kavimlerden kalma bir takım tılsımlar ve anlaşılmaz sözler yazılı çaput ve kemikten muskaların ve nazar boncuklarının, çocuklara takılması da böyledir. Kur'an'a karşı gösterilen bu şekil bir tazim, -Kur'an'ın üslûbuna göre ifade edecek olursak- Allah'a değil Kur'an'a tapınmadır!

2. Sesi sadâsı yerinde, mûsikî kurallarını bilen biri tarafından güzel bir sesle Kur'an okunurken dinleyicilerin birtakım sesler çıkararak sallanmaları ve coşmaları... Bu neşe ve coşkunluğun sebebi, aslında güzel ses ve tegannidir. Hattâ bu, dinleyiciyi, Kur'an'ı anlamadan uzaklaştıran büyük bir sebeptir. Burada, anlama ile kastettiğim şey, Kur'an'ın hârika üslûbundan ve dinleyiciyi o anda fuzûlî şeylerden çekip alıkoyan öğütlerinden hâsıl olan zevk-i selimdir. Yoksa zevk-i selîmi ve buna bağlı olarak akli nüfuz, etkilenme, anlama ve derin tefekkür gibi şeylerin medarı olan ince hassasiyet ve iç duygulanması bulunmayan ve kitaplara körü körüne teslimiyetle husule gelen kuru anlayışı kastetmiyorum.

Kur'an'ın Anlaşılmasında Arap Dili ve Edebiyatının Önemi

İşte, bütün bunlardan dolayı şunu diyebiliriz: Bugünkü cahiliyet ve dalâlet, Peygamber (S) dönemindeki cahiliyetten daha şiddetlidir. Çünkü o gün dalâlette bulunan kimseler içerisinde Allah Teâlâ'nın, kendileri hakkında: "*O'nu (Peygamberi), kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar*"¹⁰ buyurduğu kimseler vardı. Binaenaleyh, hakkı tanımak, büyük ve şerefli bir haslettir. Evet, hem gerçeği bilen hem de katılığında devam eden kişinin günahı daha büyük olabilir; ancak bu kimse, haktan yüz çevirdiğinden dolayı sürekli olarak nefsi tarafından ayıplanır ve bu ayıplanma, onun içindeki bâtılda ısrar duygusunu sarsar.

Koyun çobanı bir bedevî, Kur'an'ı işitince, içinde taşıdığı ince algı ve hassas duygu sebebiyle O'na saygıyla secdeye kapanmıştır. Aynı şey bugün, okumuş bir insan için acaba mümkün müdür? Arap Yarımadasında yaşayan insanların, Kur'an'ın cazibesine kapılarak İslâm'a nasıl katıldıklarını bilmiyor musunuz? Çünkü onlarda, kendilerini hakka çeken ince bir anlayış vardı.

"*Mûsa'nın annesine bildirdik ki: 'Çocuğunu emzir; başına bir şey gelmesinden korkuyorsan onu (bir sandık içerisinde) suya bırak. Korkma, üzülme; biz onu (sana) tekrar geri vereceğiz ve peygamberlerden yapacağız'*"¹¹ ayet-i celîlesini işiten küçük bir bedevî kızın ayetin ihtiva ettiği iki emir, iki nehiy ve iki müjdeyi, derin sezgisiyle

¹⁰ Bakara 2/146; En'âm 6/20.

¹¹ Kasas 28/7.

anlayışının hikâyesini burada hatırlatmak lâzımdır. Olay, özetle şöyle cereyan etmiştir:

el-Asmaî der ki:

“Beş-altı yaşlarında bir bedevî kız, şu şiiri okuyordu:

‘Affetsin Allah tüm günahlarımı,

Helâl değilken hiç de bana girdim kanına,

Alımlı, körpe ceylana benzeyen bir insanın...

(Üstelik) gece yarısı oldu, namaz da kılmadım.

[Doğrusu sarhoşluktur tüm bu suçlarımin nedeni].¹²

Ona dedim ki: ‘Geberesi yumurcak, ne veciz ne fasîh söylüyorsun?’ Bana dedi ki:

‘Vay sana! Allah’ın şu ayeti yanında, bu benimkisi fasîh mi sayılır hiç? Bak-sana Allah, tek bir ayette iki emir, iki nehiy, iki müjdeyi birden getirmiştir.’

İlk dönem İslâm âlimleri, Kur’an’ın, insanların gönüllerini İslâm’a çekmedeki tesirini ve İslâm’ı korumanın ancak Kur’an’la mümkün olabileceğini görünce, öte yandan Araplarla karışarak İslâm’a giren acem milletler de aynı gerçeği kavrayınca, her iki taraf ulemâsı da Arap dilinin korunması gereğinde ittifak ettiler. Bunun üzerine, Arap dili ve kurallarını tedvin ederek, Arapçanın çeşitli konularıyla ilgili eserler ortaya koydular. Evet, ümmetin dil ve edebiyatı ile meşgul olmak, bizatihi fazilettir ve bu husus, onun hayatî unsurlarından biridir. Dili ve edebiyatı ölmüş bir milletin, hayatı da ölmüş demektir. Ancak, ümmetin selefini, kelimesi, belagati ve edebiyatıyla Arapçayı muhafazaya iten yegâne etken bu değildir; onları bu işe sevk eden asıl sebep, belirttiğimiz husustur.

Allâme İsferyînî, İslâm mezhepleri üzerine yazdığı kitabın son kısmında, *Ehl-i Sünnet* ve meziyetleri üzerinde durarak diğer fırkalar karşısındaki fazilet ve üstünlükleri arasında Ehl-i Sünnet’in Arap dili ve edebiyatı konusundaki meziyetini saymış ve bu hususu çok açık bir şekilde ortaya koymuştur. Nerede bugün meziyetler ve nerede o meziyetlerin Kur’an’ı hatta Kur’an’ın dışında herhangi belîğ bir sözü anlamadaki rolü? Arap dilinin inceliklerine nüfuz melekesinin ve Kur’an’ı anlamada lüzumlu diğer hususların tahsil edilmesinin, tefsirdeki önem ve ihtiyaç yönünü açıklamıştık.

Şimdi diyorum ki: Kur’an, Allah’ın, hak dini üzerindeki en mükemmel ve en yetkin hüccetidir. İslâm’ın bekası, ancak Kur’an’ın doğru anlaşılmasına ve Kur’an’ın anlaşılması da ancak Arap dilinin yaşamasına bağlıdır. Eğer İslâm, Arap olmayan bazı ülkelerde ayaktaysa, bu ancak, o ülke halklarının zihinlerinde Kur’an hakkındaki şüpheleri izâle edecek kadar tefsir bilgisine sahip âlimlerin varlığı ve halkın da bu âlimlere ve onların sözlerine -taklit ile de olsa- güvenmeleriyledir. Yahut diğer dinlerin misyonerlerince yayılan şüphelerle karşı karşıya gelmemeleri;

¹² استغفر الله لذني كله

قلت إنساناً بغير حله

مثل غزال ناعيم في دله

وانتصف الليل ولم أصله

[والسكّر مفتاح هذا كله]

ama bunun yanında tabii ilimlerdeki devamlılık prensibine benzer bir veraset ve taklidin tesiridir. İşte bundan dolayı, Arabıyla - Arap olmayısıyla İslâm ulemâsı yukarıda açıklandığı üzere, Arapçanın muhafaza ve yayılması gereği üzerinde birleşmişler; ilim ve din, Arap Dilinin hayatiyeti sayesinde kuvvetinin doruğuna ulaşmıştır.

İslam'a giren herkes, tüm Müslümanlarla kardeş olur ve ümmetinin Arap, Fars, Mısırlı ve Türk değil, İslâm ümmeti olduğu şuurunu taşırdı. Yüce Allah'ın buyurduğu gibi: *"İşte bu sizin ümmetiniz, tek bir ümmet ve ben de sizin -tek- Rabbinizim. Bana ibadet ediniz."*¹³

Apaçık bir gerçektir ki, bir milletin birliği, ancak dil birliğiyle tamamlanır. Müslümanları birleştirecek ve onları birbirlerine bağlayacak olan dil ise ancak Allah'ın kendisi sayesinde onları kardeş yaptığı din dili'dir. O da, sadece Araplara has olmayan Arapçadır.¹⁴ Nitekim Arap olmayan Müslümanlar, bu dil için Araplardan farksız çalışmışlar ve onu kendi dilleri saymışlardır. Çünkü Arapça, Kur'an'ın hüccet ve hâkimiyetini ayakta tutan dildir ve kendileri de, hiç farksız Araplar gibi Kur'an ümmetidirler. Yüce Allah buyurmuştur ki:

*"Ey insanlar! Gerçekten biz sizi, bir erkekle bir dişiden yarattık ve sizleri, tanışsınız diye halklara ve kabilelere, ayırdık. Doğrusu, sizin Allah katında en değerliniz, Allah'tan en çok korkanınızdır."*¹⁵

Beyhakî ve İbnu Merdûye'nin, Câbir'den rivayet ettiklerine göre, Peygamber (S) veda haccı hutbesinde, teşrik günleri ortasında şöyle hitap etmişlerdir:

"Ey insanlar! İyi dinleyiniz, sizin Rabbiniz birdir. Arabın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap olana, siyahın beyaza, beyazın da siyaha, takva dışında hiçbir üstünlüğü yoktur. Gerçekte sizin Allah yanında en değerliniz, en muttakî olanınızdır. Duydunuz mu, tebliğ ettim mi?" O sırada, "Evet ya Resulallah" sesleri yükseldi. Efendimiz buyurdular: "Burada olup sözlerimi duyanlar, burada bulunmayanlara iletsin."

Sonradan Müslümanlardaki Arapça selikasının zayıflamasıyla ortaya çıkan dinî ve ilmî zafiyet sebebiyle, İslâm'ın şiddetle yasakladığı cahiliye ırkçılığı meydana çıktı. Hatta şu son senelerde Arap olmayan bir kısım kimseler, kendi kavimlerini, Kur'an'ın Arapça aslını bırakarak, kendi dillerindeki tercümesiyle yetinme fikrine çağırmağa başladılar. Onlar: "İslâm, dili olmayan bir dindir." sevdasıyla buna kalkıştılar. Hatta onlardan bazıları, Arapça düşmanlığında o kadar ileri gittiler ki, ezan, namaz ve hutbe gibi, bütün Müslümanlar tarafından bugüne kadar İslâm Dili Arapçayla uygulanmalarında icmâ edilen şiarların, kendi millî dilleriyle icra edilmesi için Müslüman halka çağrıda bulundular. İlim ve dindeki bu zafiyetin sonucu olarak, meselâ Cava gibi, dini ve din dili Arapçayı bilen ve Kur'an'ı mevcut şüphelere karşı savunabilen âlimleri fazla olmayan bazı ülkelerde halk, aralarına Hıristiyan misyonerlerinin Kur'an aleyhinde çıkardıkları bir sürü şaşırtma ve şüpheler sebebiyle İslâm'dan irtidat etmeğe bile başladılar. Onlardan bir kısmı, putperest ve Mecûsî atalarıyla, hatta Allah'ın, bütün kitaplarında lanetle andığı

¹³ Enbiya 21/92

¹⁴ Vatanları ve milliyetleri ne olursa olsun, diğer Müslüman ırklara baktığımızda bunu görürüz.

¹⁵ Hucurât 49/13.

Firavun ile övünür bir duruma geldikleri bir zamanda, nerede Kur'an'ı anlayacak ve bu ortamda O'nu savunacak kimseler?

Allah Teâlâ bize, Kur'an üzerinde iyi düşünmemizi, öğüdü ondan alarak hidayeti bulmamızı, namazlarımızda okuduğumuz ayetlerin ve uyarıların manâlarını bilmemizi emretmiştir. Bu husus, birçok ayette vurgulanmıştır. Bunlara sarılmak, onları tatbik etmek, ancak fasih Arapçayı anlamakla olur. Kim ki, yerine getireceği vacibi başka bir vasıta olmadan yerine getiremiyorsa, o vasıta da ona vaciptir. Allah, Kur'an-ı Kerîmi beşeriyet için mucize olarak indirmiştir. Kur'an'da Allah'ın insanlar üzerindeki hüküm ve hücceti, onu anlamadan gerçekleşmez. Onu anlamak ise fasih Arapçayı anlamadan mümkün olmaz. Öyleyse, Arapçayı bilmek, İslâm dininin zarurî meselelerindedir. Biz tüm Müslümanları, Kur'an'a çağırarak için Arapçaya çağırıyoruz.

Biz inanıyoruz ki Müslümanların zayıflamaları, ellerindeki geniş mülk ve imkânların gitmesi ve hâkimiyetlerinin zevali, ancak Kur'an'ın hidayetinden yüz çevirmeleri sebebiyle olmuştur. Kaybettikleri hâkimiyet, üstünlük ve haysiyetleri de, ancak Kur'an'ın hidayetine tekrar dönmeleri ve O'nun ipine sınımsız sarılmalarıyla geri gelecektir. Nitekim Müslümanlar, bunu, Kur'an'ın bu durumu açıkça beyan eden ayetlerinde görmektedirler. Onlar, Arap dilini yeniden ihyada ittifak etmeden, bu, mümkün olmayacaktır. Kur'an'a çağrı, Arapçaya çağrı demektir.

“Ey iman edenler! Allah ve resulü sizi, size hayat verecek olan şeylere çağırduğunda onlara icabet edin. Bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer. Sonunda hepiniz O'nun huzurunda toplanacaksınız. Ve içinizden sadece zulmedenlere değil (herkese) isabet edecek olan bir fîneden sakının. Allahın, şiddetli bir takip ve azabının olduğunu bilin. Ve hatırlayın ki, hani sizler azdınız ve yeryüzünde umursanmayıp eziliyordunuz ve insanların sizi kapıp kaçmalarından korkuyordunuz da O, sizi barındırması, yardımıyla elinizden tutmuş ve hoş şeylerden sizi rızıklandırmıştı ki böylece şükredesiniz diye”¹⁶

Nimetin devamı şükür ilemdir. Nimetin kadrini bilmemek ise musibetleri getirir. Bunun içindir ki Allah Teâlâ, Kitabının başında (*Fatiha Sûresinde*) bizi, kendilerine lütuf ve ihsanda bulunduğu şükreden kimselerin yoluna hidayet etmesini O'ndan istememizi hatırlatmış/öğütlemiştir. İşte biz de Rahman ve Rahîm olan Allah'ın yardımıyla maksada giriyor ve başlıyoruz.¹⁷

¹⁶ Enfâl 24/26.

¹⁷ Yani, Şeyh Muhammed Abdüh, bu girişten sonra Kur'an tefsirine başlamak üzere olduklarını, talebelerinin huzurunda ifade etmiş oluyor. Allah (cc) hepsini, rahmetiyle yarlıgasın (Mütercim).